

A NÁDASDY CSALÁD SÁRVÁRI ÉS POTTENDORFI UDVARA ÉS KÖNYVES MŰVELTSÉGE

A XVI. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN számos új család emelkedett a főrangúak sorába, és – különösen a nagyon sok emberáldozatot követelő mohácsi csata után – több középkori nagy család kihalt fiúágon, vagy elveszítette jelentőségét az ország irányításában.

A Nádasdyak őseiket a honfoglalóktól eredeztetik, okleveles források bizonyítják az Árpád-korban játszott szerepüket.¹ Igazán jelentős szerepet az ország életében Nádasdy Tamásnak Kanizsai Orsolyával kötött házasságával töltöttek be. A Kanizsaiak birtokai leányágon öröklődtek tovább, így – az egyébként nem anyagiakért, hanem a korban is legendásan nagy szerelem alapján kötött házassággal – Nádasdy Tamás előtt a legmagasabb méltósághoz vezető út is megnyílt. Főudvarmester (1532), tárnokmester (1536–1543), horvát bán (1537–1548), országbíró (1543–1554), majd nádor (1554–1562) lett. Természetesen az ezzel járó felelősséget is vállalnia kellett, hiszen az ország törökellenes védelmének szervezése jelentős részben a Nádasdy család tagjaira hárult (birtokaik is a Török Birodalom határán feküdtek). Míg Nádasdy Tamás

országos főkapitány volt, fia, Ferenc (1565–1604), a töröktől rettegett „Fekete bég”, Vas és Sopron megyék főispánja, főlovászmester, dunántúli főkapitány (1598–1604).² Az ő fia, Pál (1598?–1633) ugyancsak dunántúli főkapitány volt 1622-től haláláig, valamint királyi főkamrás és tanácsos. 1625-ben grófi rangra emelkedett. A család az ő fiával, Ferencel (1623–1671) újra nagy befolyásra tett szert. Vas, Zala, és Somogy megyék főispánja, királyi tanácsos, főudvarmester, 1655-től haláláig pedig országbíró volt. 1671-ben a király elleni összeesküvés vádjával méltóságaitól és vagyonától megfosztva kivégezték. Vagyonának jelentős részét az Esterházy család szerezte meg. Gyermek³ és oldalági rokonai⁴ révén a család fennmaradt, jelentős részt vállaltak a töröknek Magyarországról való kiűzésében, a katolikus egyház és a magyar kulturális intézményi rendszer újjászervezésében a XVIII. században.⁵

Nádasdy Tamás volt az első protestáns a családban. Ahhoz a körhöz tartozott, amely Szalkai László kancellár köré szerveződött, Oláh Miklós történetíró humanista esztergomi érsekkel ápoló barát-

1 Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel nemzékrendi táblákkal*. VII. kötet, Pest, 1860. 19–26. (reprint: Bp., 1987, Kossuth Kiadó; digitális kiadás (CD-ROM) Bp., 1999, Arcanum Kiadó), Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főméltósága*. Bp., 1988, Maecenas Kiadó, Uő: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*. Bp., 2002, OSZK, Gondolat Kiadó, 207–208.

2 Felesége: Báthory Erzsébet.

3 Ferenc, István, Flórián, Tamás, László, Erzsébet és Magdolna.

4 Apjának, Pálnak egyetlen fiútestvére gyermekként meghalt, leány testvérei Anna, Zrínyi Miklós első felesége és Kata, Homonnai Druget György felesége lett. Ferencnek csak egyetlen leánytestvére (Anna Mária) volt, aki apáca lett.

5 Lékán jelentős könyvtárat is gyűjtöttek a XVIII. század elején, Vátszentkúton szervita kolostort alapítottak, amit többek közt jelentős könyvadománnyal is támogattak (1764), de a XIX. században a családi központ Nádasdladányra került. Itt alakították ki – a második világháború végéig legendás gazdagságú – családi gyűjteményeiket. A háború végén a szovjet csapatok dúlták, majd a magyar kommunista állam államosította a gyűjteményeket, amelyek torzóban több közgyűjtemény anyagát gazdagítják.

ságot, és kapcsolatot tartott a kortárs humanizmus több ismert alakjával (Ursinus Velinus, Georgius Logus, Jacobus Piso). Az ősi lékai vár,⁶ és a házasságával nyert, főként hadi erősségnek számító – így lakásra kényelmetlen és veszélyes – Kanizsa helyett Sárváron épített ki udvart magának és familiárisainak.⁷ Az udvarban élő leányok Kanizsai Orsolya környezetében számos viselkedésbeli tudnivalót elsajátítottak (társalgás, tánc, étkezés stb.). Sok gyakorlati tudnivaló mellett a gazdálkodás felügyeletének alapelemeit, de főként a kerti virágok, vetemények és gyümölcsök gondozását tanulták. A Sárvár-Újszigeten alapított protestáns iskola, az új vallásnak, a lutheránusnak otthont adó templom és parókia, és az 1539-ben alapított nyomda olyan intézményei a magyar művelődésnek, amely a Nádasdyudvart kiemeli a kortárs főúri központok sorából.⁸ Ezen intézmények, illetve az ezekben szolgálatot teljesítő értelmiségiek természetszerűen igényelték a könyvet, amelyek beszerzéséről a főúr, illetve a művelt jószágigazgatók (mint Perneszith György, Csányi Ákos, Szentgyörgyi Gábor) gondoskodtak.⁹ Perneszith György (?–1560) külön is említést érdemel, hiszen hagyatéki összeírásában fennmaradt 62 tételes könyvjegyzéke.¹⁰ Az ő könyvtárának tartalmi jellemzése – minden bizonnyal – jó képet adhat a főúr, Nádasdy Tamás udvari könyvtáráról is.

Perneszith könyvtárában az antik auktorok jelentős szerepet kapnak. Ezt az egyébként a Kárpát-medencében általános jelenséget részben azzal magyarázhatjuk, hogy abban az országban, ahol a latin hivatalos nyelvként élt, a klasszikus olvasmányok népszerűbbek, élvezhetőbbek voltak, mint ott, ahol csupán a nyelvtanulás alapjául szolgáltak ezek a szerzők. A másik oka az lehet e jelenségnek, hogy az ókori etikai művek Magyarországon sokáig szolgáltak tényleges erkölcsstani ismeretek forrásaként, helyüket nem foglalták el a modernebb erkölcsfilozófiai traktátusok. A korai és a középkori egyházatyák művei nagy hangsúllyal vannak jelen a gyűjteményben. Gyakran szerepelnek teológiai művek, bár Perneszith gyűjteménye még konfesszionálisan arctalannak mondható, Luther mellett Melanchthon – annak humanista művei elsősorban –, de Kálvin is megtalálható. Kozmográfiai és természetismereti munkák terén nem gazdag a könyvtár, de jelen vannak ezek a művek is. A történeti szakirodalom krónikás, főleg Magyarország és a szomszédos területek történelme. Teljesen hiányoznak a modernnek mondható államelméleti, politikai-filozófiai munkák, ugyanígy a hadi, seregvezetési, erődítési ismeretek.¹¹ A Nádasdy családi könyvtár tartalmilag feltehetően ennél gazdagabb volt. Az orvosi irodalom jelenléte biztosan jelentős lehetett, ugyanis ismerjük a családi levele-

6 Léka vár ingó javának 1533-ból való összeírásában már említene könyveket: *Lesestoffe in Westungarn II. Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt)*. Hrsg von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1996, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2. – Burgenländische Forschungen. Sonderband XV.) 200–201. (ADATTÁR 18/2)

7 A nagyszámú szakirodalom bibliográfiai összefoglalását lásd a legutóbbi Nádasdy Tamás-konferencia kötetében, illetve a Sylvester János bibliográfiában: *Nádasdy Tamás (1498–1562) emlékezete. 500 éve született Magyarország nádora*. Szerk.: Söptei István. Sárvár, 1998 (SÖPTEI 1998); *Sylvester János bibliográfia*. Összeáll.: Nagyné Piroška Lilla. Bev.: Kuntár Lajos. Sárvár–Szombathely, 1987 (PIROSKA 1987)

8 A Nádasdy udvarokról ld. Szakály Ferenc: *A sárvári „provinciális humanista kör” és a reformáció kezdetei*. In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993, MTA Történettudományi Intézet. 83–96.; Péter Katalin: *Nádasdy Tamás mecénási tevékenységéről*. In: Péter Katalin: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Bp., 1995, (A Ráday-gyűjtemény tanulmányai. 8.) 56–65.

9 A könyvtár jegyzéke nem maradt ránk, de a vásárlásokról szóló iratok egy része igen. Vö. *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásaiából*. Kiad.: Komorovics L. Bernát, M. Kállai Erzsébet. Munkatárs: Belényesy Mária, Gádorján Alice. Fasc. I–II. Bp., 1959, (Történeti és néprajzi füzetek, I.); Óze Sándor: *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II. kötet*. Bp., 1996, Magyar Nemzeti Múzeum; Mályusz Elemér: *A Nádasdy-levéltár magyar levelei 1531–1549. Levéltári Közlemények, 1923.*; Istványi Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp., 1934.; Papp László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok a XVI. századból*. Bp., 1964. /Nyelvtudományi Értekezések. 44./

10 *Magyarországi magánkönyvtárak I. (1533–1657)*. Sajtó alá rend.: Varga András. Bp.–Szeged, 1986, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2.) 12–14.

11 Vö. Monok István: *A 16. századi köznemesség műveltségéről*. In: SÖPTEI 1998. 105–115.

zésnek gyakorta témát adó egészségi problémákat, valamint azt a tényt, hogy a korabeli Magyarországon egyik legelismertebb orvosa, Szegedi Körösi Gáspár foglalkozott ezekkel.¹²

Philipp Melanchthon ajánlotta Nádasdy Tamás figyelmébe Dévai Bíró Mátyást (1500?–1545), aki így az ő patronátusa alatt tevékenykedett.¹³ Nádasdy támogatta a később legnagyobb hatású kálvinista prédikátorrá vált Mélius Juhász Pétert és a krónikás énekszerző Tinódi Lantos Sebestyént is, a legismertebb tudós azonban az udvarban Sylvester János (1504?–1552) volt. Munkássága a magyar irodalmi nyelv, a magyar nyelvtan kialakítása terén több évszázadra meghatározta az ezekről a kérdésekről folyó vitákat.¹⁴ Az 1539-ben alapított nyomda mind a négy ismert kiadványa az ő műve. A nyomdát Johannes Strutius (Strauss), majd Abádi Benedek irányította.¹⁵ Az első munka a *Grammatica Hungarolatina* volt, majd Nádasdy kérésére III. Pál egy bulláját nyomtatta ki magyarul, ezt követte a Genesis magyar versekben megírt parafrázisa.¹⁶ Miután ez utóbbi kettőből nem maradt fenn egyetlen példány sem, az első Magyarországon nyomtatásban magyarul megjelent könyv, Sylvester főműve, az 1541-es kiadású teljes Újszövetség-fordítás.¹⁷ A kiadást teljes egészében Nádasdy Tamás fizette.

A nádor kései fia, Nádasdy Ferenc elsősorban katonaként ismert a történeti szakirodalomban. Igaz, ez a szakirodalom is kiemeli modern hadtudományi ismereteit, seregvezetési műveltségét, ami nem alapulhatott volna kizárólag gyakorlati tapasztalatokon.¹⁸ A korban számos kiadvány jelent meg csatáiról¹⁹ – ezek feltehetően megvoltak Sárváron –, Elias Berger udvari történetíró külön kiadványt is szentelt hadi erényeinek.²⁰ A török által is féltett „fekete bég” sárvári udvartartása nem veszített fényéből az apa, Nádasdy Tamás halála után sem.²¹ A főúr részt vett a birtokain zajló teológiai, egyházszerzési vitákban, így az 1591-es csepregi dispután,²² ahol az ágostai és a helvét hitvallás hívei elhatározták a külön-külön úton való továbbhaladást, a külön egyházmegyéék szervezését. Nádasdy maga a lutheránus egyház oldalán maradt,²³ támogatta a lelkeszé válni akaró ifjakat tanulmányaikban, akik legalább a neki ajánlott téziszfüzeteket megküldték a patrónus főúrnak.²⁴ Udvari lelkészének műveiből, olvasottságából az ő szellemi horizontjára is következtethetünk, hiszen Magyar István (?–1605) műveinek forrásanyagában támaszkodhatott a sárvári gyűjteményre is.²⁵ A Nádasdy Ferenc által támogatott nyomda kiadványai – melyek minden bizonnyal a családi könyvtárát is gaz-

12 „Szerelmes Orsikám...” *A Nádasdy és Szegedi Körösi Gáspár levelezése*. Vál., a szöveget gond. és a jegyzeteket írta Vida Tivadar, az utószó Grynaeus Tamás munkája. Bp., 1988, Szépirodalmi Kiadó

13 A terjedelmes szakirodalomról ld.: *Dévai Bíró Mátyás ajánló bibliográfiája*. Összeáll.: Bartók Ilona. Sárvár, 1989.

14 A máig jól használható monográfia (Balázs János: *Sylvester János és kora*. Bp., 1959) mellett ld. Piroška Lilla bibliográfiáját (PIROSKA 1987), és újabban Bartók István tanulmányát: *Sylvester János elrejtett kincsei. Szempontok a Grammatica Hungarolatina új kiadásához*. Magyar Könyvszemle, 1998. 325–335.; Uő.: *A Nádasdy-mecenatúra hatása az irodalmi gondolkodásra*. In: SÖPTEI 1998. 117–130.

15 Összefoglalóan ld.: V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézsajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó (ECSEDY 1999), 37–40., és V. Ecsedy Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*. Bp., 2004, Balassi Kiadó (Hungariae Typographica I.) (ECSEDY 2004) 44–52.

16 RMNy 39, 47, 49.

17 RMNy 49. Az első nyomtatott magyar könyvek Krakkóban (1532 és 1533, Szent Pál leveleinek fordítása Komjáti Benedektől) és Bécsben (1536, Pesti Gábor négy evangélium-fordítása) jelentek meg.

18 Nagy László: *Az erős fekete bég Nádasdy Ferenc*. Bp., 1987, Zrínyi Kiadó, (NAGY 1987) 235–274.; A korszak magyarországi hadtudományi olvasottságáról ld.: Domokos György–Hausner Gábor–Veszprémy László: *Eruditio militaris*. Iskolakultúra 1997/5. 40–47. (bibliográfiával)

19 Csak néhány a neki ajánlottak közül: Nicolaus Gabelmann, Padua, 1590 (RMK III. 5502), vagy levelei: RMK III. 5572, 7464, 7465 (Nürnberg, 1596); RMK III. 7482 (Frankfurt am M., 1600)

20 Prága, 1603 (RMK III. 1004)

21 NAGY 1987. 49–62.

22 A zsinatról lásd: RMNy 653, illetve a külföldi kiadásokat: RMK III. 5517, 5518.

23 Ld. Makkai László utószavát: Magyar István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Sajtó alá rend.: Katona Tamás. Bp., 1979, Magyar Helikon

24 Zvonarics Imre, Wittenberg, 1601 (RMK III. 983); Czenki Gergely, Wittenberg, 1603 (RMK III. 5677)

25 Az előző jegyzetben említett Makkai tanulmányon kívül ld. Turóczi-Trostler József: *Az országokban való sok romlásoknak okairól. Fornásztanulmány Magyar István könyvéről*. In: Uő.: *Magyar irodalom – világirodalom*. I. kötet. Bp., 1961. 150–166.; Bencze Imre: *Magyar István sárvári prédikátor élete és munkái*. Bp., 1995, Evangélikus Országos Múzeum.

dagították – az említett hitvitát, illetve a Pázmány Péter vezette katolizációs törekvések elleni harcot voltak hivatva szolgálni. A nyomdát Johannes Manlius Keresztúron (1599, 1601, 1603–1605) és Sárváron (1600, 1602) felváltva üzemeltette.²⁶ A kalendáriumokon kívül lutheránus Agendát (1598),²⁷ illetve hittételeket (1598)²⁸ adott ki, és természetesen Magyar István műveit (1602)²⁹ is, továbbá Nádasdy támogatásával a nyomda részt vett a XVI–XVII. század fordulójának későhumanista szellemi mozgalmában. Megjelent egy latin–magyar–német szótár (Szikszai Fabricius Balázs, 1602)³⁰ és egy sor fordítás kortárs lutheránus teológusoktól: Aegidius Hunnius (Esterházy Tamás, Kürti István, 1602),³¹ Gottfried Rabe (Fabricius János, 1603),³² Andreas Osiander (Zvonarics Mihály, 1603).³³ Ebben a nyomdában jelent meg továbbá a legtöbb gyászvers és prédikáció a patrónus Nádasdy Ferenc halálakor (1604).³⁴

Ekkor fia, Pál még kiskorú volt, így a család ügyeit az özvegy Báthory Erzsébet intézte. Nádasdy végrendeletében a gyermekeit Thurzó György, a későbbi nádor pártfogásába ajánlotta, és ugyancsak számított Kata lányának férje, Homonnai Drugeth Györgynek jószándékú figyelmére is. A gyám mindazonáltal a Nádasdy család másik (darabosi) ágából rokon Megyeri Imre lett. A Nádasdy család következő generációja szoros rokoni szálakkal fűződik majd a Révayakhoz (Pál felesége Révay Judit volt, Kata leánya, Erzsébet pedig Révay László felesége lett), illetve Zrínyi Miklóshoz, aki Pál és Kata test-

vérét, Annát vette feleségül. A Báthory Erzsébet elleni per – a többrendbeli gyilkosság, kegyetlenkedés – története máig sem tisztázott megnyugtató módon a történeti irodalomban, a fiára, Pálra gyakorolt hatása pedig elő sem kerül.

A sárvári könyvtár állományáról sem Nádasdy Pál, sem Nádasdy Ferenc idejéből nem került elő katalógus, a gyarapodást továbbra is csak per analogiam tudjuk jellemezni. Pál élete végéig lutheránus maradt, legbefolyásosabb tanácsadói az egyházkerület két elismert lelkésze, Zvonarics Mihály és Lethenyi István voltak. Befogadója volt külföldi exuláns protestánsoknak is, mint például Wolfgang Mangelburg és Gregor Gerber.³⁵ Nádasdy Pál az említett Lethenyi tanulmányait is támogatta, nem csoda hát, hogy ő neki ajánlotta megjelent munkáit.³⁶ További négy wittenbergi diák disputációja jelent meg neki, vagy özvegyének, Révay Juditnak szóló ajánlással.³⁷ Patrónusa volt a magyarországi későhumanizmus egyik legérdekesebb alakja, Lackner Kristóf soproni polgármester emblémás köteteinek úgy külföldön (Frankfurt am M., 1617),³⁸ mint itthon a Nádasdyak által fenntartott nyomdában.³⁹

Az egykori Manlius-nyomda Nádasdy Ferenc halála (1604) után is (1608–1620) Keresztúron működött, majd 1643-ig Pápán. A nyomdász Farkas Imre volt. Ekkor Pál fia, Nádasdy Ferenc katolizált, így ez az officina támogató nélkül maradt.⁴⁰ Ez a nyomda adta ki Nádasdy Pál imádságos könyvét,⁴¹ számos kalendáriumot, lutheránus Agendát, de a legjelentősebbnek ítéltető kiadványai

26 ECSEDY 1999. 72–73., ECSEDY 2004. 121–122.

27 RMNy 833

28 RMNy 834

29 RMNy 890, 913

30 RMNy 891

31 RMNy 888

32 RMNy 901

33 RMNy 902

34 RMNy 910 (Georg Hartlieb), 912 (Nagy Benedek), 913 (Magyar István), 914 (Joannes Ruland), 915 (gyászvers gyűjtemény)

35 Vö. RMNy 1492, illetve 2027.

36 RMNy 1027A, 1028; cf. RMK III. 1611

37 Lossics István (1614, RMK III. 1135), Potyondi István (1614, RMK III. 1140), Galgóczi Miklós (1619, RMK III. 1265), Horváth András (1637, RMK III. 1532, 1533)

38 RMK III. 1189

39 RMNy 1133

40 ECSEDY 1999. 103–104.

41 RMNy 1494

azok voltak, amelyekkel részt vett a korszak legfontosabb teológiai (úrvacsora, az irénikus teológia) és politikai vitáiban. A vitázó felek Lethenyi István, Zvonarics Imre és Mihály voltak lutheránus oldalról, Kanizsai Pálfi János és Pathai István a kálvinista táborból, továbbá katolikus részről Pázmány Péter esztergomi érsek.⁴²

Nádasdy Ferenc sárvári udvartartásában azt a hagyományt követte, amely dédapjától kezdődően kialakult. A lutheránus egyház és intézményeinek támogatása,⁴³ illetve a kortárs humanista irodalom patronálása⁴⁴ állt művelődéspolitikájának a homlokterében. Az 1643. évi csepregi zsinaton jelentette be katolizálását,⁴⁵ ezzel a nyugat-magyarországi terület protestánsai elveszítették legutolsó nagy mecénásukat, hiszen az Esterházy Miklós és Batthyány Ádám már korábban hajlott Pázmány Péter térítő szavára.

A XVII. század közepén az ország vezetésében résztvevő katolikus arisztokraták közötti viták ellenére jól megfigyelhető az a szándék, hogy Magyarországot olyan Habsburg királyságnak mutassák be, amelynek a Habsburgoktól függetlenül kialakult keresztény egyháza, saját szentjei és hősei vannak. Nádasdy udvartartását Pottendorffba helyezte át.⁴⁶ Itt, és másik, Sopron megyei birtokán, Lorettomban nyomdát alapított, amelyekben részben a helyi katolikus közösségek (Lorettomban a szerviták) szükségleteire adatott ki könyveket, rész-

ben saját munkáit publikálta.⁴⁷ Az udvar kapcsolatrendszerét lényegesen tágabbá tette, aktív irodalom- és művészetpártoló tevékenységbe kezdett, maga is kiadóvá vált. A legismertebb általa patronált munka a magyar királyokat gazdag metszeta-nyaggal és versekkel bemutató *Mausoleum* először Nürnbergben jelent meg 1664-ben,⁴⁸ majd három év múlva Pottendorffban is.⁴⁹ Számos könyv megjelenését támogatta Amszterdamban, Bécsben és Frankfurt am Mainban, de ezek közül is jelentősebbek a magyar történelemhez kötődő munkák.⁵⁰ Révay Péter magyar koronáról írt, máig jól használható munkája 1659-ben kétszer is megjelent Frankfurtban, mindkét kiadást Nádasdy patronálta.⁵¹ Szent Lászlóról, a lovagkirályról, a Miles Marianusról⁵² két egyetemi disputációt is kiadatott, az egyiket Falusy Miklós írta (1648),⁵³ a másikat Pakay Ferenc (1667).⁵⁴

1670. szeptember 3-án Nádasdy Ferencet letartóztatták a császár elleni összeesküvés vádjával, 1671. április 30-án kivégezték Bécsben.⁵⁵ A fej- és jószágvesztésre ítélt főúr gazdag pottendorffi könyvtárát többen szerették volna megkaparintani. Először a császári könyvtár számára válogattak belőle, de a könyvek végül csak 1678-ban kerültek a bécsi könyvtárba.⁵⁶ Egy másik rész Johann Paul Hoher von Hahenburg und Hohenkräen (1616–1683) udvari főkancellár vagyonát gyarapította, míg a maradékot a lorettomi szervita rendház kapta. Ebből

42 RMNy 1059, 1061, 1072, 1091, 1324, 1380, 1560, 1602.

43 RMNy 1637, 1991

44 Külön kiemelendő David Frölich késmárki matematikus és csillagász munkáinak támogatása: RMNy 1680, 1758, 1820

45 RMNy 1990

46 A pottendorffi udvar művelődéstörténeti szerepéről a közeljövőben Viskolcz Noémitől várható monográfia, mostani jellemzésünkben támaszkodunk az ő eddig nem publikált eredményeire is: *Nádasdy Ferenc pottendorffi udvara és könyvtára*. Bp., 2007, (A Kárpát-medence koraiújkorai könyvtárai) – előkészületben.

47 ECSEDY 1999. 137–138.; Sitte Alfréd: *Gróf Nádasdy Ferenc művei és könyvtára*. Magyar Könyvszemle, 1902. 146–158.

48 RMK III. 2254, Etényi Nóra: *A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György. Bp., 2002, MTA TTI (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 121–137.

49 RMK III. 2397

50 A Nádasdy család tagjaival kapcsolatos alkalmi kiadványokat itt nem soroljuk fel.

51 RMK III. 2058, 6387

52 A „Magyarország Mária országa”-hagyomány a XVII. század második felében éledt újjá, programmá a XVIII. században vált.

53 RMK III. 1694

54 RMK III. 2384

55 A kivégzésről, az eljárás indoklásáról Európa legtöbb nyelven jelent meg kortárs híradás.

56 ADATTÁR 13/2. 73–80., 101–106.

az anyagból a császár könyvtára számára további könyveket választottak ki 1678-ban, ezeket is Bécsbe szállították.⁵⁷ Az Österreichische Nationalbibliothek régi állományának duplumait többször válogatták és értékesítették, a lorettomi szerviták könyvei 1787-ben a budapesti Egyetemi Könyvtárba kerültek, ahonnan ugyancsak sok könyv kikerült a századok folyamán. Így a több mint ezer kötetes pottendorffi Nádasdy könyvtár szétszóródott, eddig kevesebb, mint 50 könyv került elő. A levéltári források alapján elénk táruló könyvanyag egy mo-

dern, soknyelvű (latin, német, olasz, francia, magyar) gyűjtemény volt. Jelentős helyet kapott a teológiai könyvanyag, de ezek főként a kortárs szerzőktől származtak. A történeti irodalom mellett a modern államelméleti- és politikai irodalom is jelen volt, számos irodalmi és művészeti könyv is gazdagította a könyvtárat. A könyvek tematikus rendben álltak a polcokon, és megkockáztatjuk a feltevést, hogy az első olyan magyar gyűjtemény volt, amelynek kialakításában a kincsképzési – nem csupán olvasási és használati – szándék is szerepet játszott.

57 ADATTÁR 13/4. (előkészületben)

ZRÍNYI PÉTER, NÁDASDY FERENC ÉS FRANGEPÁN FERENC KIVÉGZÉSE, É.N., OSZK APP. M. 362, RÉZMETSZET

1.

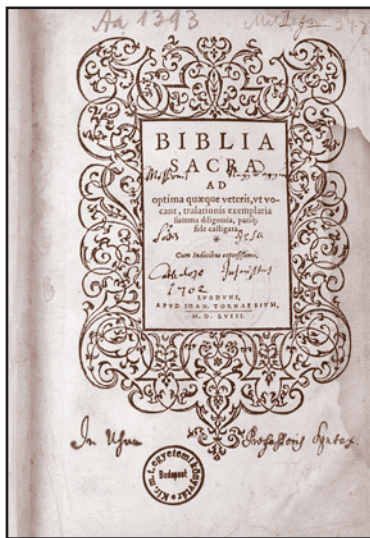
A KIÁLLÍTOTT TÁRGYAK LEÍRÁSA

1. NÁDASDY TAMÁS (Ismeretlen festő, XVI. század).
Olaj, vászon, 226×131 cm – Magyar Nemzeti
Múzeum lt. 53.8

2. NÁDASDY TAMÁSÉ NYERESZ ORSZÓLYA (Ismeretlen festő, XVI. század). Olaj, vászon,
227×131 cm – Magyar Nemzeti Múzeum lt. 53.2

3. BIBLIA SACRA *ad optima quaeque veteris, ut
vocant, translationis exemplaria summa diligentia,
parique fide castigata.* Lugduni, 1558, Joannes
Tornaesius. 8° Budapest, Egyetemi Könyvtár, M 342

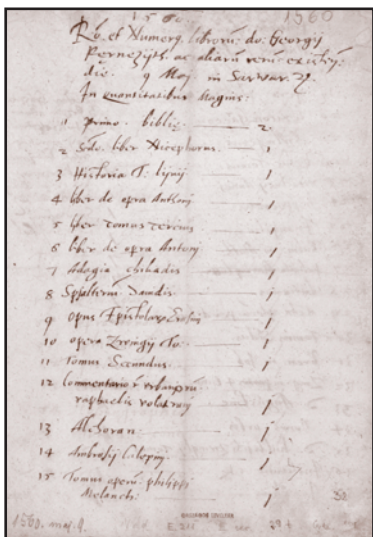

A kötet Csirke György tulajdona volt, aki feltehetően jogi tanulmányainak színhelyén, Bécsben vásárolta, vagy Wittenbergben, ahol Melanchthon volt a tanára, illetve vendéglátója. Csirke György 1560-ban hazatért Magyarországra, és a könyvet Nádasdy Tamás fiának, az ifjú Ferencnek ajándékozta. A kötet az ajándékozó szöveg mellett őrzi több wittenbergi professzor autográf bejegyzését is: Georg Maior, Joachim Camerarius, Paul Eber és a mester, Philipp Melanchthon. Lásd: Ritoókné Szalay Ágnes: *Albani Csirke György, Melanchthon magyar tanítványa.* Diakónia, 1980/2. 15–21.; Keveházi Katalin: *Melanchthon-autográfok a történelmi Magyarországon.* In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből.* Szerk.: Fabiny Tibor. Bp., 1984. 165–180. II. 4.

4. SYLVESTER JÁNOS, transl.: *Vy Testamentum magyar nyelwen ...* (Sárvár) Vyszigethben, 1541, Joannes Strutius, Abádi Benedek. 4° RMNy 49, OSZK RMK I. 15 és hasonmás

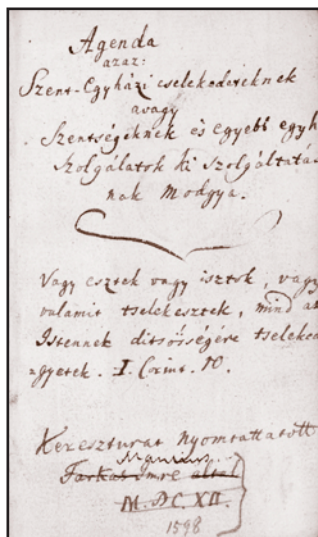

Az első teljes magyar nyelvű Újszövetség kiadása a sárvári udvar könyvkultúrájához kötődik. A fordítás még az erasmista elveket követte, Sylvester egyik fontos célja a magyar nyelv kifejező erejének bizonyítása volt, nem pedig a reformáció szolgálatának szándéka. Az ajánlás I. Ferdinánd magyar királynak szól, az utolsó levélen található Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya egyesített címere.

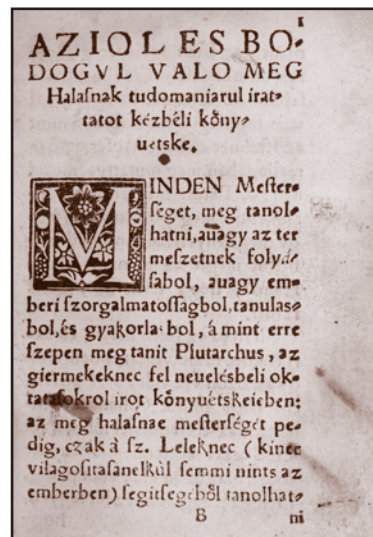

5. PERNESZITH GYÖRGY (?–1560) könyvjegyzéke. Magyar Országos Levéltár E 211 Lymbus III. ser. 29. t. Nr. 6.; ADATTÁR 13. 12–14. Perneszith a sárvári udvar tisztartójaként gyakran utazott Bécsbe, Grácba, talán Velencébe is különféle dolgok (fűszerek, papír, szövet, kárpit stb.) beszerzésére. Könyvjegyzéke szerint társadalmi rangjához képest műveltnek mondható. Humanista és korai reformációs olvasottsága feltűnő. Azt gondoljuk, hogy ez az olvasottság jellemző a Nádasdy-udvarra is.

6. AGENDA, AZAZ SZENT-EGYHÁZI CSELEKEDETEKNEK avagy szentségeknél és egyéb egyházi szolgálatok kiszolgáltatásának módja. Keresztur, 1598, Johann Manlius. 8° RMNy 833, OSZK RMK I. 303

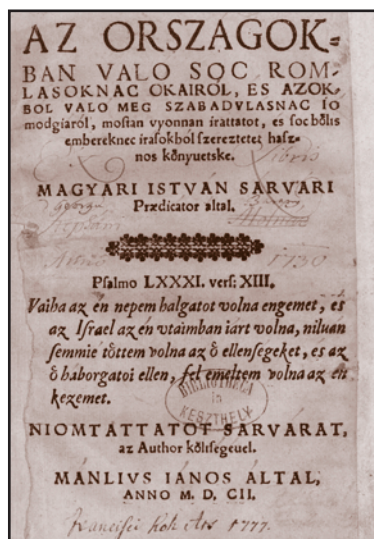

Lutheránus Agenda. A Nádasdy-birtokokon és Sopron környékén élő protestáns lelkészek használták. Újabb kiadása 1620-ból ismert (RMNy 1221), az ugyancsak Nádasdyak patronálta csepregi nyomdából.

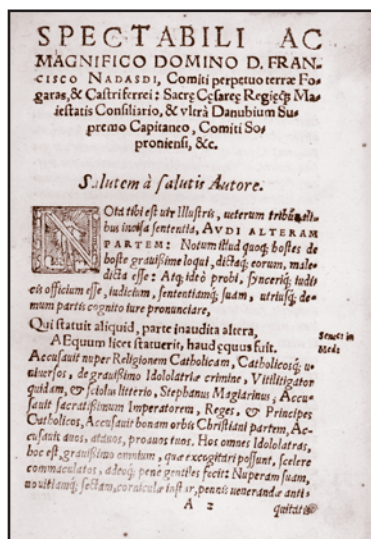

7. MAGYARI ISTVÁN, transl.: Kezbeli könyuetske az iol es bodogul valo meg halasnac mesterfégéről. Mostan vyonnna Beust loachimnac irasabol magyarra fordittatot ... Saruarat, 1600, Johannes Manlius. 8° RMNy 869, OSZK RMK I. 315 Magyar István (?–1605) sárvári lelkész, Nádasdy Ferenc udvari papja volt. A fordítás tényleg tervezett udvari kulturális tevékenységre utal, és nyilván a fordított könyv is megvolt az udvari tékában: Joachum Beust: Enchiridion de arte bene beatique moriendi. Lipsiae, 1593, Johannes Beyer. Ugyancsak Nádasdy udvarában dolgozott Zvonarics Mihály (1570?–1625), aki 1603-ban Keresztúron Manlius műhelyében Andreas Osiander: Papa non papa, hoc est papae et papicolarum de praecipuis Christianae doctrinae partibus Lutherana confessio. (Tubingae, 1599, Georg Gruppenbach) című művét adta ki (RMNy 902).

8. MAGYARI ISTVÁN: *Az országokban való soc romlásoknak okairól, es azokból való meg szabaddulásnak io modjáról ... hasznos könyuetske. Sarvarat, 1602, Johannes Manlius. 4° RMNy 890, OSZK RMK I. 379*

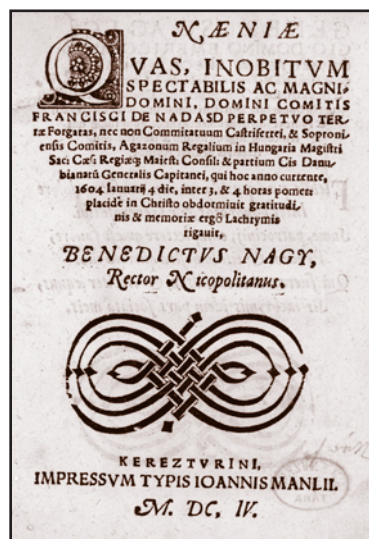
A Nádasdy Ferencnek ajánlott mű lutheránus vitairat, követi a wittenbergi történeti iskola „a török Isten ostora” (Turca Dei flagellum) tételét, és a török alóli felszabadulásnak azt a módját javasolja, hogy igaz lutheránus hitűnek kell lenni, az ország vezetői szűnjenek meg bűnben és széthúzásban élni. A katolikus tábor vezető egyénisége, Pázmány Péter válaszolt erre a könyvre. (ld. köv. tétel)

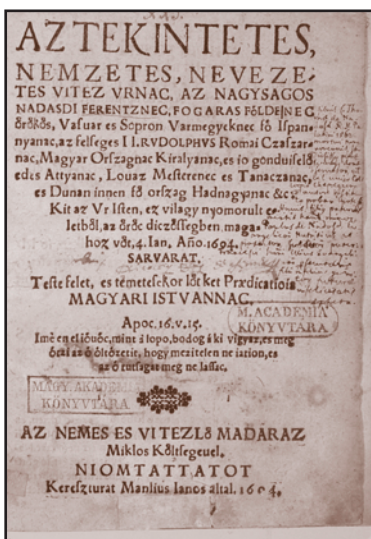

9. PÁZMÁNY PÉTER: *Felelet az Magiari Istvan sarvარი praedicatornak az ország romlása okairul irt könieuere ... Nagyszombatban, 1603, typis Capituli Strigoniensis. 4° RMNy 905, OSZK RMK I. 385*

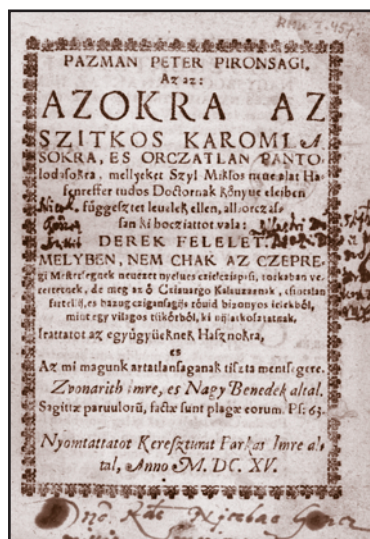
10. NAGY BENEDEK: *Naeniae ... Kerezturini, 1604, Johannes Manlius. 4° RMNy 912, OSZK RMK II. 321*

Gyászkiadvány a fekete bég, Nádasdy Ferenc halálakor, 1604-ben.

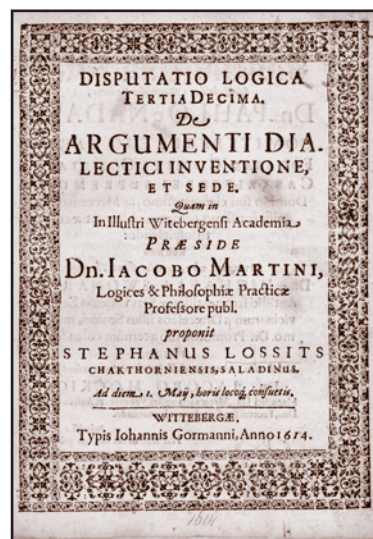

11. MAGYARI ISTVÁN: *Az tekintetes ... Nadasdi Ferencnek ... teste felet es temeteskor lot két praedicationis ... Kereszturat*, 1604, Johannes Manlius. 4° RMNy 913, RMK I. 390. MTA KRMI 4r 192 A korban Európa-szerte ismert hadvezér halálakor (1604. január 4., Sárvár) természetesen számos nyelven, és több nyomdában jelentek meg gyászversek. Ezek közül mutatunk be néhányat.

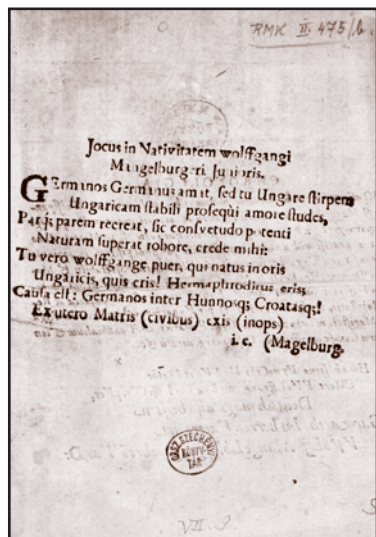

12. ZVONARICS IMRE, NAGY BENEDEK: *Pazman Peter pironasagi, az az azokra az szitkos karomlásokra es orczatlan pantolodasokra, melyeket Szyl Miklos neve alatt Hafsenreffer tudos doctornak könyve eleiben függesztet levelek ellene all-orczassan ki boczaitott vala, derek felelet ... Kereszturat*, 1615, Farkas Imre. 4° RMNy 1091, OSZK RMK I. 457.

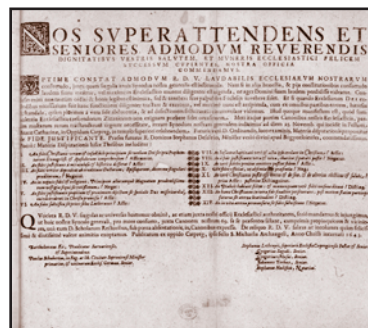
13. CSÁKTORNyai LOSSICS ISTVÁN, resp.; *Jacobus Martin, praes.: Disputatio logica ... De argumenti dialectici inventione ... Wittenberg*, 1614, Johannes Gormann. 4° OSZK RMK III. 1135 Lossics patrónusai Nádasy Pál, az udvari lelkész Zvonarics Mihály és az udvari tanító Mockius Jakab voltak. Nádasy Pál többeket támogatott külföldi tanulmányaikban is, úgy tűnik tudatosan tevékenykedett az egyházszervezés, a lelkészi és a tanári utánpótlás nevelésének támogatása terén. Számos alumusát ismerjük: Potyondi István (Wittenberg, 1614, RMK III. 1140), Galgóczi Miklós (Wittenberg, 1619, RMK III. 1265), vagy Csáktornyai Lossics István.

14. **JOCUS IN NATIVITATEM** *Wolfgangi Mangelburgeri junioris*. Csepreg, 1631–1632, Farkas Imre. fol. OSZK RMNy 1492

Nádasdy Pál, a többi nyugat-dunántúli protestáns főúrhoz hasonlóan befogadott olyan menekülteket, akiket Európában hitelveik miatt üldöztek. Ilyen volt Wolfgang Mangelburger családja, amely Sopronkeresztúron kapott menedéket, vagy a szászországi Gregor Gerber, aki 1617 és 1620 között Nádasdy Pál porgelini birtokán élt, majd a Felföldre távozott (RMNy 2027).

15. **NÁDASDY III. FERENC** *arcépe* (Ismeretlen, festő 1662.). Olaj, vászon, 228×131 cm – Magyar Nemzeti Múzeum lt. 53.5

16. **NOS SUPERATTENDENS ET SENIORES admodum reverendis dignitatibus vestris salutem et muneris ecclesiastici felicem successum cupiens nostra officia commendamus ... synodum nostram generalem indicimus ad diem 25. Novembris, ... in oppidum Csepreg ... 1643.** Csepreg, 1643, Farkas Imre. Fol. RMNy 1990, OSZK RMK II. 618/a Lutheránus zsinati meghívó. A nyomtatvány érdekessége, hogy e zsinat alkalmával jelentette be Nádasdy Ferenc rekatolizálási szándékát.

17. ATLAS MAIOR, sive Cosmographia Blaviana, qua solum, salum, coelum accuratissime describuntur. Tom. 1–11. Amstelodami 1662, Labore et sumptibus Ioannis Blaeu. OSZK Térképtár TA 360/1–11

a szerkesztő Joannes Blaeu a Német-Római Birodalom császárának és magyar királynak, I. Lipótnak ajánlotta. A címlapokat hagyományosan a Blaeu-család nyomdászjelvénye

A XVII. század legszebb és biztosan állíthatjuk, hogy legátfogóbb kozmográfiaja egykor Amszterdamban Joannes Blaeu szerkesztésében és költségén látta meg a napvilágot. E hatalmas munka nem egyetlen egy személy, hanem egy nagy család, a Blaeu-officina térképkiadó tevékenységének koronája volt. A Blaeu-officina térképkiadása – ahogy más hollandiai kiadóké is – csak részben lehetett eredeti térképészítő tevékenység eredménye, a legtöbb általuk is közreadott mappa más kiadók hasonló műveinek átvételén alapult. A 11 kötetes latin nyelvű összefoglaló munkát, amelyben majd 1000 különböző térképlap és más metszet található, több különböző kötet számmal jellemezhető atlaszkiadás előzte meg. E hatalmas munka tulajdonképpen egy sajátos pillanatfelvétel a XVII. század ismeretvilágáról. Az 1662-ben közreadott latin nyelvű változaton

díszíti, amelynek középső motívuma a csillagászok műszere egy sphaera armillaris, utalva ezzel az officinát alapító Willem Janszoon Blaeu műszerkészítő és csillagász voltára. E gyönyörű kiadvány ma ismert példányainak többségét a közreadó saját műhelyében illumináltatta, kötésük leggyakrabban fehér aranyozott pergamen, e fényűző kötetek bármely könyvtár kiemelt helyére méltók voltak. Az Országos Széchényi Könyvtár példányában egy modern, XX. századi tulajdonbélyegző szerepel, amely arra utal, hogy közgyűjteménybe kerülése előtt a mű feltételezhetően az Esterházy hercegi család tatai könyvtárában volt. Kötetünk gyönyörűen színezett, lapjai az évszázadok során alig szennyeződtek, láthatóan egykori tulajdonosai féltő gondallal óvták, vigyázták. Egy ilyen *Atlas maior* megvolt Nádasy Ferenc könyvtárában is.

18. REGNI HUNGARIAE NOVA et exactissima delineatio. Amstelodami, 1664, Joannes Blaeu, 49×47 cm, OSZK Térképtár TR 7 080

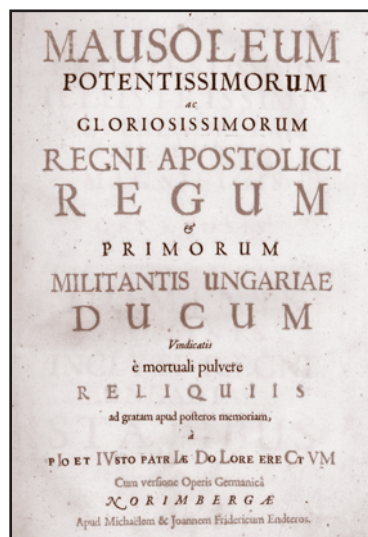
Két évvel a latin nyelvű *Atlas maior* megjelenése után Joannes Blaeu közreadott egy új Magyarország-térképet, amelyet az akkori országbírónak, gróf Nádasdy Ferencnek ajánlott. Az ajánlásban a kiadó Nádasdyt patrónusnak nevezte, amiből arra lehet következtetni, hogy az országbíró gróf igen megbecsült vásárlója volt az amszterdami Blaeu-officinának. A térkép tartalmában különbözött a kortárs Magyarországot ábrázoló térképektől. A kutatók többsége a változások mögött magát gróf

Nádasdyt vélte felfedezni, és feltevéseit az is erősítette, hogy a korábbi Magyarország-ábrázolásokhoz képest a legtöbb eltérést e mű a Dunántúlon, illetve Nyugat-Magyarországon mutatta, éppen ott, ahol a legtöbb birtoka volt az országbírónak. Ha figyelmesen vizsgáljuk azokat az eltéréseket, amelyek akár a Blaeu-officina korábbi Magyarország-térképe és a Nádasdynak ajánlott mű között is felfedezhető, akkor már könnyű felismerni, hogy az eltérések forrása mögött egy 1664-ben közreadott, s a korábbi Magyarországot ábrázoló térképekhez képest új adatokat felvonultató mű képe sejlik fel. Ezen új forrás Martin Stier *Landkarten des Königreich Ungarn, und denen andern angrantzenden Königreiche, Fürstenthumen, und Landschaften...* című műve volt, amely Bécsben szintén 1664-ben látta meg a napvilágot.

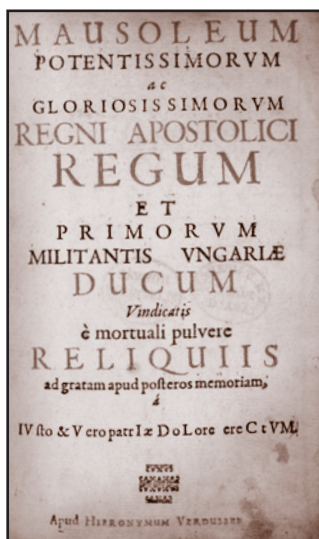
A ma kutatója azt feltételezi (Fallenbüchl Zoltán, OSZK Évkönyv, 1978. Bp., 1980. 357–389.), hogy a gróf Nádasdy Ferenc könyvtárának egy részét képező *Atlas maior*, illetve a neki ajánlott új Magyarország-térkép díszkiadása, amelyet pergamenre nyomtattak, az Esterházyak birtokába került. Esterházy Pál herceg egyébként gróf Nádasdy Ferenc országbíró sógora volt, aki utóbb magához váltotta Nádasdy elkonzfiskált javaiból a Nyugat-Magyarországon elterülő birtokokat és várakat a rajtuk lévő ingóságokkal együtt. Ezt a feltevésünket az is megerősíti, hogy a díszkiadásnak számító pergamenre nyomott Magyarország-térkép ma a Magyar Országos Levéltárban az Esterházy család hercegi levéltári anyaga között található. A gyanúnkat az is erősíti, hogy a 11 kötetes *Atlas maior* egykor az Esterházy család tatai ágának birtokában volt.

19. NÁDASDY FERENC, AJÁNLÁS; Nicolaus Avancini, latin versek, Sigmund van Birken, német versek: Mausoleum (...) Regni Apostolici Regum et (...) Ungariae Ducum (...) Norimbergae, 1664, Michael et Joannes Fridericus Endtner. 2° OSZK RMK III. 2254

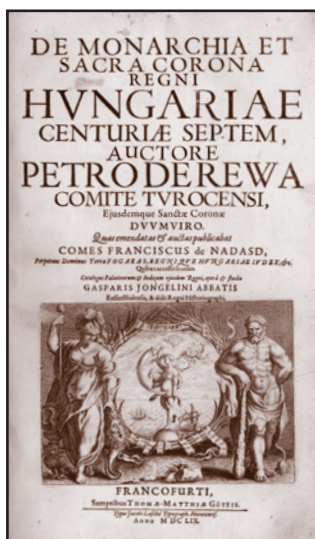

Nádasdy e művet Magyarország rendjeinek ajánlotta. Szándéka az önálló Magyar Királyság eszméjének propagálása a múlt királyainak és vezéreinek bemutatásával. Minden vezérről és királyról külön latin és német nyelvű dicsőítő verset is írt.

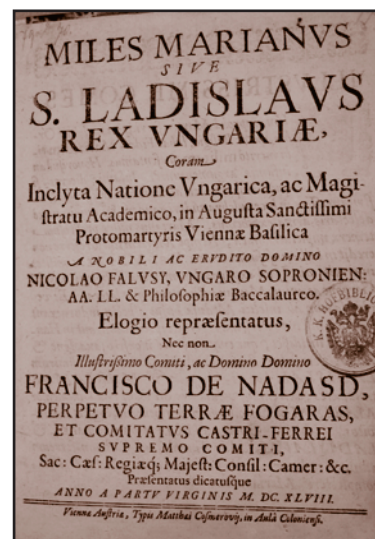
20. NÁDASDY FERENC, AJÁNLÁS; *Nicolaus Avancini, latin versek, Sigmund van Birken, német versek: Mausoleum (...) Regni Apostolici Regum et (...) Ungariae Ducum (...) Pottendorff, 1667, Hieronymus Verdussen. 8° OSZK RMK III. 2397*

Nádasy az udvarában alapított nyomdával újra kiadta az 1664-ben Nürnbergben megjelent *Mausoleum* (RMK III. 2254) szöveges részét. A koncepció, miszerint Magyarország a Habsburgoktól független önálló keresztény királyság, számos formában nyert kifejezést. Révay Péter monográfiát írt a Szent Koronáról, Melchior Inchofer megírta a magyar egyháztörténetet, felelevenítve a „Magyarország Mária országa” elképzelést, többen disszertáltak a magyar lovagszentről, Szent Lászlóról. Ezeket a kiadványokat Nádasy Ferenc támogatta. Később Esterházy Pál is magáévá tette e gondolatokat.

21. RÉVAY PÉTER: *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuria septem (...) ejusdemque Sanctae Coronae dvumviro, quas emendatas et auctas publicabat Comes Franciscus de Nadasd (...) Quibus accessit seorsim Catalogus Palatinorum et Iudicum ejusdem Regni, opera et studio Gasparis Jongelini (...) Francofurti, 1659, Jacobus Lasché. OSZK RMK III. 2058*
A könyv megjelenését Nádasy Ferenc támogatta. Ugyanebben az évben, ugyanitt, új kiadásban is megjelent (RMK III. 6387).

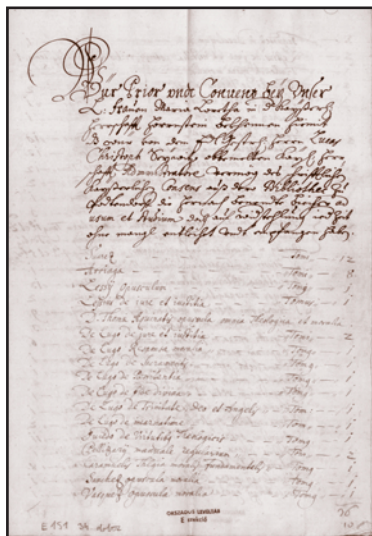
22. FALUSY MIKLÓS: *Miles Marianus, sive S. Ladislaus Rex Ungariae (...) Viennae Austriae, 1648, Matthaeus Cosmerovius. ÖNB RMK III. 1694*
Falusy Miklós soproni diák 1648-ban disputált a baccalaureus címért. Tézisfűzetét Nádasy Ferencnek ajánlotta.

23. NÁDASDY FERENC KIVÉGZÉSE, 1671. Rézmetszet, 170x275 mm (C. Meysens). *Vera et deducta descriptio criminalium processuum et secuti supplicii in tres reos comites Franciscum de Nadasd, Petrum a Zrin et Franciscum Christophorum Frangepani.* Viennae Austriae, 1671, Matthaeus Cosmerovius. fol. OSZK RMK III. 2550

Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Frangepán Kristóf kivégzéséről számos nyomtatvány jelent meg 1671-ben és 1672-ben. Jelentős részben a császári propaganda kiadványai, igazolván a kivégzés jogosságát.

24. NÁDASDY FERENC ELKOBZOTT KÖNYVTÁRÁNAK egy részét Lorettomba szállítják, 1672–1673. Magyar Országos Levéltár, E 150 Acta Ecclesiastica, Irregestata, 20 t. Nr. 2–3. Fasc. M. Könyvjegyzéke a könyveknek csak egy részét sorolta fel, hiszen egy része közvetlenül Bécsbe, a császári könyvtárba, másik része pedig más családok tulajdonába került.

25. TARIFFA, ÜBER DAS FEIN-SILBER ... durch Johann Haintzelmann ... calculiert ... Augsburg, 1622, Johann Ulrich Schönigk. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Bar. Ec 20

A kötet tartalmilag is figyelemre méltó, hiszen más kortárs könyvtárban nem találkozzunk az ezüst értékecslés kézikönyvével. Különlegessége, hogy a legkorábbi Nádasdy családi ex libris e műben maradt ránk. A felfedezést Farkas Gábornak köszönhetjük.

26. EX LIBRIS FRANCISCI DE NADASD, 1646. OSZK 502 040

Ez az 1646-ban Nádasdy Ferenc által készített ex libris egy későbbi könyvben beragasztva maradt fenn: Bél Mátyás: *Apparatus ad historiam Hungariae ... Posonii, 1735*, Joannes Paulus Royer. Elképzelhető, hogy a család tulajdonában maradt ex libris metszeteket a család későbbi generációi is tulajdonjegyként használták, ahogy ez a korban szokásban volt. Viskolcz Noémi felfedezése.

KERESZTYEN
SENECA,

Az az
LUCIVS ANNÆVS SENECA,
Leveleiből ki-fzedetett,
Es xxxviii. Részre osztatott,
KERESZTYENI
VIRAGOK.

*Mellyek az Tekéntetes
és Nagyságos*

GROFF BATTYANI
ADAM, &c.

ő Nagysága akarattyaából.
Diákból magyarra, most
elsőben fordítottak és költsé-
gével ki-nyomtattattak.

Nyomtatta Béchben, A'Koloniai Ud-
varban Cosmerovius Máte.

M. DC. LIV. esztendőben.